СТАТИИ / СТАТЬИ / ARTICLES

Димитър Ангелов (София, България)

СЛАВЯНСКИЯТ СВЯТ ПРЕЗ IX—X В. И ДЕЛОТО НА КИРИЛ И МЕТОДИЙ В КНИЖОВНАТА ТРАДИЦИЯ

Ако хвърлим поглед върху състоянието на славянския свят през IX—X в., когато се разгръща дейността на Кирил и Методий и техните ученици, пред нас се разкрива твърде сложна картина. Това е време, когато между славяните, заемащи една обширна територия в Европейския континент, е съществувала много голяма близост, даваща основание да ги разглеждаме като единна етнокултурна общност независимо от това, че те доста отдавна са се били обособили в трите големи групи — източни, южни и западни славяни след разселването от първоначалната си прародина. И въпреки че при настъпилото през IV—VI в. териториално раздробяване започнали да се обособяват и да вървят по свой път отделни славянски езици[1], все пак и южните, и западните, и източните славяни били през разглеждания период така сродни в езиково отношение, че могли да се разбират помежду си без затруднения[2]. Езиковата близост създавала представата, че в действителност е налице общ за всички славяни език, запазил се от древни времена и продължаващ да изпълнява функцията на основно свързващо ги звено. В славянски книжовни паметници от IX—XI в. той е познат под името „ѧзыкъ словѣньскъ", а в гръцки и латински извори съответно с наименованията γλῶσση τῶν Σκλάβων и lingua sclavica.

---

[1] Като най-вероятно се приема, че още преди V в. сред славянския свят са започнали да се зараждат постепенно основни белези на формиращите се по-късно славянски езици и че този процес се ускорява след разделянето на славяните на няколко групи през V—VII в., за да завърши приблизително към X—XI в. Ср. Мирчев, К. Историческа граматика на българския език. С., 1963, с. 42; Селищев, А. Славянское языкознание. М., 1941; Иванов, В. В. Диалектные членения славянской языковой общности и единство древнего славянского языкового мира (в связи с проблемой этнического самосознания). — В: колективния труд „Развитие этнического самосознания славянских народов в эпоху раннего средневековья". М., 1982, с. 212 сл. Там е дадена и най-нова литература по въпроса.

[2] Ср. за голямата близост на славянските езици, съхранили през разглеждания период редица черти от някогашния праславянски език, Трубецкой, Н. К проблеме русского самопознания. М., 1927; Дурново, Н. Н. К вопросу о времени распадения общеславянского языка. — В: Sbornik praci I Sijezdu slovanskych filology v Prace 1929, Prednasky. Praha, 1932, 80. II, 514—526. Толстой, Н. И. Древняя славянская письменность и становление этнического самосознания у славян. — В колективния труд „Развитие этнического самосознания славянских народов в эпоху раннего средновековья. М., 1982, с. 239.

Наред с представата за наличието на общ за всички славяни език, жива е била представата и за наличието на единна славянска етническа общност, живяла някога заедно и продължаваща да съхранява своята цялост, макар и пръсната в различни краища на една обширна територия. За означаване на тази, все още считана за реална даденост общност, се употребявало пак названието „ѧзыкъ словѣньскъ", тъй като в славянската средновековна етнолингвистична терминология думата ѧзыкъ имала двояк смисъл и могла да означава не само „говор", „език" (γλώσση, lingua), но и „народност, народ" (ἔθνος populus, natio)[3]. Представата за наличието на единна славянска общност се среща нееднократно в старобългарските книжовни паметници от IX—X в. За пример може да бъде посочен един израз от „Похвалното слово" за Кирил Философ, написано от Климент Охридски. Става дума за пасажа, в който Климент се възхищава от „богогласната уста" на солунския просветител, за това, че бил „увенчал със своето слово многоплодния славянски народ" (многоплоднааго ѥзыка словѣнска)[4]. В това образно определение се отразява, от една страна, схващането на старобългарския писател за славянството като нещо цяло, а, от друга — като нещо вече разчленено на отделни групи, назовавани от него с думата „плодове".

Свидетелство за широко разпространената представа за наличието на славянската общност е честата употреба на етнонима словѣнє (в гръцките извори Σκλαβῆνοι, Σκλάβοι, в латинските — sclavi). За разлика от IV—VI в., когато с това наименование били означавани само славяните от южната група, сега то се употребявало за означаване на целия славянски свят в заеманата от него обширна територия в Балканския полуостров, в Централна и в Източна Европа. Показателен пример за общославянския характер на този етноним намираме в съчинението на византийския император Константин VII Багренородни" De administrando imperio" („За управлението на империята"), съставено към средата на X в. Нееднократно във връзка с различни събития в него става дума за славяни от разни страни и държави, при което византийският писател си служи неизменно с названията σκλαβῆνοι, σκλάβοι[5] независимо от това, дали има предвид руси, сърби, хървати и пр.

Обстоятелството, че славянският свят през IX—X в. въпреки териториалното си раздробяване продължавал да живее с идеята за своята целокупност, намира израз в съответно самосъзнание, т. е. в самосъзнанието за принадлежност към една и съща общност. В това ни уверява един поглед върху съдържанието на достигналите до нас славянски книжовни творби от този период. Като славянин се чувствувал и наричал например великоморавският княз Ростислав, както се вижда това от отправената до византийския император Михаил III молба да бъдат изпратени в държавата му учители, които да разпространяват християнската религия сред поданиците му на разбираем за тях език. „Ние славяните (мы словѣни), аргументирал се Ростислав, сме хора прости и нямаме човек, който да ни настави в

---

[3] Ср. Ангелов, Д. Съдържание и смисъл на думите „ѧзыкъ", „родъ", „племѧ" и „народъ" в средновековната българска книжнина. — Palaeobulgarica, кн. 3, 1978, с. 12 сл.; Ангелов, Д. Образуване на българската народност. С., 1981, с. 264 сл.

[4] Ср. Похвално слово на Кирила Философа, изд. у Иванов, Й. Български старини из Македония. С., 1931, с. 331; Климент Охридски. Събрани съчинения, обработили Ангелов, Б., К. Куев, Хр. Кодов, т. I. С., 1970, с. 439.

[5] Constantine Porhyrogenitus de administrando imperio, ed. G. Moravsci, English translation by R. J. H. Jenkins, Budapest, 1949, с. 56 (за славяните в руските земи), с. 122 (за славяните в Далмация), с. 124 (за сръбските славяни), с. 146 (за хърватите), с. 228 (за славяните в Пелопонес).

истината и да ни обясни смисъла (на Писанието)."[6] Като славяни, живеещи със съзнанието, че стореното от солунските братя е от полза на целия славянски свят, са се чувствували Климент Охридски, Наум, Черноризец Храбър, Константин Преславски, Йоан Екзарх. Особено ясно личи това от съчинението на Храбър „За буквите", където старобългарският писател отбелязва с гордост, че целият славянски свят, включително и българските славяни са получили азбука благодарение на изпратения от бога Константин Философ[7]. Славянско самосъзнание прозира и в двете творби на Константин Преславски „Азбучната молитва" и „Проглас към евангелието"[8]. В тях е отразена радостта на писателя, че целокупният славянски род е тръгнал по пътя на Христовата вяра и че се е сдобил с книги, така необходими за духовното им възвисяване.

Трябва да се отбележи, че наличие на славянско самосъзнание, така ярко подчертано в старобългарската книжнина от IX—X в., може да бъде установено и в книжовни произведения от по-късно време. Характерен пример в това отношение ни предлага хрониката на руския летописец Нестор, съставена през първата половина на XII в. Въпреки че по това време славянството вече отдавна се е било разделило и обособило в отделни народи и държави, у Нестор продължава да живее представата, че съществува единен славянски народ (**языкъ словѣнскы**) и един славянски език (**словѣньскнй языкъ**), възникнал, както счита той, още от най-древни, библейски времена[9]. Служи си с названието „**грамота словѣнская**" в смисъл на азбука и писменост, обща за всички славяни[10]. В честа употреба в изложението му е традиционният, предаван от поколение на поколение общославянски етноним — **словѣне**. От начина, по който е написана цялата хроника, личи изобщо, че руският летописец, съзнаващ себе си като славянин, е схващал заедно с това славянството като нещо реално, като възникнала от дълбока древност общност със свой език, своя историческа съдба, своя култура.

Така предлаганата картина за състоянието на славянския свят през IX—X в. не отразява обаче в цялата му пълнота настъпилите през този период дълбоки промени, които водели славянството все по-отчетливо към обособяването му в отделни етносоциални и етнокултурни общности със свои специфични белези. Най-същественото, което се хвърля на очи, е това, че по това време почти всички славяни — и южни, и западни, и източни имали вече държави, т. е. етнополитически формации с определени граници, със свои политически интереси и цели, със собствена административна

---

[6] Ср. съответния пасаж от „Пространното житие" на Методий в книгата „Климент Охридски", събрани съчинения. Т. III. Пространни жития на Кирил и Методий, подготвили за печат Ангелов, Б., и Хр. Кодов. С., 1973, с. 188 (старобългарски текст), с. 199 (новобългарски превод).

[7] Ср. Куев, К. Черноризец Храбър. С., 1967, с. 188 сл. Ср. и изследването на Джамбелука-Коссова, А. Черноризец Храбър „о писменех". С., 1980.

[8] Подробно изследване на „Азбучната молитва" с нейните различни преписи от Куев, К. Азбучната молитва в славянските литератури. С., 1974. Прогласът към евангелието е издаден у Иванов, Й. Български старини, с. 339. Ср. Христоматия по старобългарска литература, изд. Петканова, Д, К. Куев, П. Динеков, С., 1978, с. 56 (новобългарски превод). По въпроса за автора на двете произведения продължават да съществуват разногласия. Ср. Велчев, В. Проглас към евангелието — възвестяване на културното самоопределение на славянския етнос. — В: Кирило-Методиевски студии, I. С., 1984, с. 21 сл.; Георгиев, Е. Кога възниква така наречената „Азбучна молитва". — Пак там, с. 39 сл.

[9] Ср. Повесть временных лет, I, изд. Лихачев, Д. С. под ред. на Адрианова, В. П., М. Перетц. Л., 1950, с. 11.

[10] Пак там.

и военна уредба, правни институции и пр. Най-ранна от тях е била българската държава, създадена през 680/681 г. и включила постепенно в пределите си южните славяни от българската група в Мизия, Тракия и Македония. А по-късно, през IX—X в., се появили и другите славянски държави — Великоморавия, Чехия, Сърбия, Хърватско, Киевска Русия, Полша. Осъществил се изобщо повсеместен държавнотворен процес сред славянския свят през IX—X в., който бил придружен при това и с процес на християнизация, т. е. с възприемане на една трайно наложила се религия в почти цяла Европа.

Появата на държавни образувания като характерно явление в развитието на славянския свят през IX—X в. водело до съществени последици не само от обективно, но и от субективно естество. Наред със самосъзнанието за общославянска принадлежност се пораждало и укрепвало все по-силно чувството за принадлежност към собствената държава, чувството за дълг на поданика да я брани срещу вражи нашествия, да защищава границите ѝ. Утвърждавал се нов вид политическо мислене, което в някои случаи могло да съвпадне с идеята за общославянско единство, но в други случаи могло да бъде и в разрез с нея.

Същевременно създаването на славянските държави давало силен тласък на развиващите се в тях етногенетични процеси, т. е. на процеси, при които, без да се губи представата за славянската етнокултурна общност, се формирала в съответната държава специфична славянска етнокултурна общност, обикновено с по-голям или по-малък примес с други живеещи на територията на същата държава етноси. Образуването на славянските народности се развивало по различни пътища и под влиянието на различни фактори. През втората половина на IX в. е била изградена вече българската народност като резултат от сливането на славяни и прабългари. Основно нейно териториално ядро били областите Мизия, Тракия и Македония, т. е. тези земи, където през VI—VII в. са се били заселили славяните от българската група. По същото време били формирани моравската и древноруската народност, а в процес на изграждане са били сръбската, чешката хърватската, полската[11].

При така отбелязаното развитие на славянския свят през IX—X в. се появила съответна терминология, отразяваща настъпилите промени. Влезли в употреба названия за означаване на отделните славянски държави — България (Βουλγαρία, Bulgaria, българска земя, българска страна), Русия (Ῥωσσία, Русь, русская земля), Великоморавия (Ἡ μεγάλη Μοραβία). Наред с етнонима словѣне, който продължавал да се употребява, възникнали

[11] По-нова литература за въпроса за формиране на славянските народности: Ангелов, Д. Образуване на българската народност. С., 1981; Гавлик, Л. Моравская народность в эпоху раннего феодализма. — В: Вопросы „этногенеза и этнической истории славян и восточных романцев". М., 1976, с. 186 сл.; Литаврин, Г. Г. Формирование этнического самосознания болгарской народности (VII-первая четверть X в.).— В: колективния труд „Развитие этнического самосознания славянских народов в эпоху раннего средневековья". М., 1982, с. 49 сл.; Флоря, В. Н. О самосознании великоморавской народности (пак в същия труд, с. 82 сл.); Рогов, А. И., Флоря, Б. Н. Формирование самосознания древнерусской народности (по памятником древнерусской письменности X—XII вв.), пак там, с. 96 сл.; Наумов, Е. П. Возникновение этнического самосознания раннефеодальной хорватской народности (пак там, с. 167 сл.); Наумов, Е. П. Формирование этнического самосознания древнесербской народности (пак там, с. 181 сл.); Исаевич, Я. Д. Древнепольская народность и ее этническое самосознание (пак там, с. 144 сл.); Флоря, Б. Н. Формирование этнического самосознания ранефеодальной чешской народности (пак там, с. 120 сл.); Санчук, Г. Э. Особенности формирования этнического самосознания у полабских славян (VI—X кв.) (Пак там, с. 195 сл.).

и получили широко разпространение специфични за всяка отделна народност етноними — българи (бльгаре, βούλγαροι, bulgari), моравци (maravoni, marvani), руси (русские люди, Ρῶς), сърби (σέρβλοι) и пр.

Специален интерес за нас представляват терминологичните явления, свързани със създаването на българската държава и на българската народност. Като название на образувалата се в резултат на взаимодействие между прабългари и славяни държава името България (познато под гръцката форма Βουλγαρία) станало още от самото начало нейно официално название, употребявано както от нейните поданици, така и от нейните съседи[12]. Що се отнася до названието „българи", то се употребявало първоначално за означаване само на прабългарите, но по-късно, когато се изградила българската народност, то видоизменило и разширило своето значение, за да се превърне постепенно в основен етноним за всички, които принадлежат към тази народност. Обилен изворов материал в това отношение ни предлагат източници от домашен, византийски и западен произход[13], отнасящи се главно до втората половина на IX и началото на X в. Характерно е обаче това, че тъй като българската народност била по същество славянска, наред с етонима „българи" продължавало дълго време да се запазва и да се употребява като негов равнозначен двойник и етонима „словѣнє". В подкрепа на това могат да бъдат приведени редица свидетелства на извори от български и чужд произход. Така например в една византийска грамота от 959/960 г., издадена от император Роман II за манастира Йоан Колово (близо до град Иерисо, в Халкидическия полуостров), подвластните на манастирската управа селяни са означени с двойното название — славяни-българи (Σκλάβων-Βουλγάρων)[14]. В тъй нар. „Солунска легенда", старобългарско произведение от времето на византийското владичество, се среща изразът „при славянските народи, т. е. българите" (въ ѥзыкн словнньскыѥ рекше Бльгъре)[15]. В „Пространното житие на Климент Охридски", съставено на гръцки към края на XI в., намираме израза „славянския, т. е. българския род" (Τὸ τῶν Σθλοβένων γένος εἴτ οὖν Βουλγάρων)[16]. В едно житие на латински език от края на XI в. жители от едно село в Южна Македония са означени като „българи, които се зоват славяни (bulgari, qui sclavi appellantur)[17]. Тази терминологична особеност отразява, от една страна, представата за равнозначност на понятията „българи" и „славяни", а заедно с това — настъпилата йерархична двустепенност в съзнанието на тогавашния българин. Той се чувствувал като принадлежащ към една по, голяма общославянска общност и едновременно с това — към един собственспецифичен само за него български народ, отличаващ се от останалите славянски народи на сърби, хървати, руси и пр.

Процесът на изграждане на отделните славянски народности, разгърнал се ярко през IX—X в., бил свързан с все по-отчетливото утвърждаване и развитие на отделните славянски езици, т. е. на един от основните белези на народностната общност. Не е случайно, както вече се каза, че в сла-

---

[12] Ср. Ангелов, Д. „Българска земя", „българска страна", „българско царство", „българска държава", „България" — Palaeobulgarica, 1980, кн. 3, с. 8 сл.

[13] Ангелов, Д. Образуване на българската народност, с. 295 сл., с. 314 сл.

[14] Dölger, F. Ein Fall slavischer Einsiedlung im Hinterland von Thessalonike im X. Jahr., Sitzungsberichte der Bayer. Akademie der Wissenschaften 1952, I, с. 6 сл.= ГИБИ VI, с. 27 сл.; Ангелов, Д. Образуване на българската народност, с. 348.

[15] Иванов, Й. Български старини из Македония. С., 1931, с. 282.

[16] Милев, А. Гръцките жития на Климент Охридски. С., 1966, с. 80.

[17] Ср. Герасимов, Т. Сведение за мраморен идол у българските славяни в Солунско. — В: Езиковедско-етнографски изследвания в памет на акад. Ст. Романски. С., 1960, с. 557 сл.

вянската средновековна етнолингвистична терминология думата ꙗзыкъ се употребява за означаване и на език (говор, γλῶσση, lingua) и на народ (ἔθνος, populus)[18]. Между формирането на народността и на съответния неин език е съществувала взаимообусловена връзка и наличието на обособен народ, с присъщите за него признаци, означавало наличие и на обособен, присъщ на него език. Така че, когато през втората половина на IX в. се е била вече изградила българската народност, тя е притежавала наред с другите белези и свой език, така както по същото време свой език са имали руси, сърби, моравци и пр. За „свой език" (свои ꙗзыкъ) споменава старобългарският писател Йоан Екзарх в пролога си към превода на византийското съчинение „Небеса"[19]. Естествено този „свой език" е бил език славянски (ꙗзыкъ словѣньскъ), тъй като спадал към общата система на всички славянски езици и бил твърде близък във всяко отношение на тях. И все пак той имал отличителни черти и особености, даващи основание да се смята и назовава „български език". За пръв път словосъчетанието „български език" се среща в старобългарския разказ „Сказание за железния кръст", написано към края на IX в. Става дума за един от уводните пасажи на тази творба, в който главният герой на разказа, Георги, съобщава за себе си, че произхождал от новопокръстения български народ (ѿ ꙗзыка есмь но҃вопросвѣщ҃енна блъгарьская)[20]. Наистина употребеното тук словосъчетание означава „българския народ", но едва ли можем да се съмняваме, като имаме предвид двойното смислово значение на думата ꙗзыкъ, че същото словосъчетание е било вече в употреба и за означаване на „българския език", разпространен и говорен по това време по цялата българска земя. Това е именно езикът, познат в научната литература поради ранната му фаза на развитие като език старобългарски.

Споменавания за българския език се срещат нееднократно във византийски извори от XI—XIII в. Така например византийският писател Кекавмен от средата на XI в. говори за τῇ τῶν βουλγάρων διαλέκτῳ[21]. В Пространното Климентово житие с автор охридския архиепископ Теофилакт (края на XI в. срещаме βουλγάρου γλώττη βουλγαρικήν (γλώττην), βουλγάρῳ γλώττῃ[22]. В „Краткото Климентово житие" от Димитър Хоматиян (начало на XIII в.) става дума за Βουλγάροις διαλέκτον и τῇ Βουλγάρων φωνῇ[23].

Такава е била прочее картината, характеризираща развитието на славянския свят през IX—X в., когато се разгръща дейността на Кирил и Методий и на техните ученици. Това е, можем да кажем, време на своеобразно „двойно" състояние на славянството — едновременно като нещо все още цяло и заедно с това — като вече разчленено на отделни държави, на отделни народи, на отделни езици. Един наистина динамичен, преходен период в неговата история, с подчертана двойственост и двустепенност в етническата терминология и в етническото самосъзнание, както личи от примерите, отнасящи се до българската държава и до българския народ.

---

[18] Ср. Ангелов, Д. Съдържание и смисъл на думите „ꙗзыкъ", „родъ", „племꙗ" и „народъ" в средновековната българска книжнина — Palaeobulgarica, 1978, кн. 3, с. 12 сл.

[19] Ср. Христоматия по старобългарска литература, с. 67.

[20] Ср. съответния пасаж в изданието на Ангелов, Б. Сказание за железния кръст. — Старобългарска литература. Т. I. С., 1971, с. 141.
Ангелов, Д. Образуване на българската народност, с. 268.

[21] Ср. съответния пасаж в изданието на Литаврин, Г. Г. Советы и рассказы Кекавмена. Сочинение византийского полководца XI в. М., 1972, с. пар. 30,=с. 172.

[22] Милев, А. Гръцките жития на Климент Охридски, с. 80, 228, 132.

[23] Пак там, с. 174, 176.

При такава историческа обстановка делото на Кирил и Методий ни се представя в две измерения. Безспорна е неговата роля за целокупното славянство, представляващо все още реална етнокултурна общност и особено за славяните, влезли в кръга на източноправославната цивилизация и култура. Общославянската значимост на стореното от солунските братя е била доловена с пълна яснота от техните първи ученици и последователи, свидетели на неуморната им борба за тържеството на славянската кауза. И това свое убеждение те подчертават по категоричен начин. За тях Кирил и Методий са свети и православни учители на славянския народ, „първи наставници на славянското племе", „просветители на многоплеменния славянски народ". В такава светлина ни се представят те в титулните заглавия на най-ранните книжовни творби, посветени на тяхната дейност, като „Пространното Кирилово житие" (Панонска легенда)[24], „Двойната възхвала на Кирил и Методий", „Възхвалата на Константин Философ", съставена от Климент Охридски, и др.[25] И тези определения се запазват в съзнанието на десетки и стотици поколения, повтарят се в различни произведения главно от български, руски и сръбски произход — жития, похвални слова, църковни служби, вести от месецослови и пр., които се преписват обикновено дословно, а понякога с добавки и изменения. В тази богата, разпространявана в продължение на векове книжовна продукция, пръсната из различни архиви и книгохранилища[26], Кирил и Методий се открояват не само като едни от най-тачените светци в календара на славянските православни църкви, но и като символ на идеята за общността на славянския православен свят по време на хилядолетната му история в неговите усилия и борби за национално и културно утвърждаване[27].

Наред с общославянската си значимост делото на Кирил и Методий има обаче по-специално отношение към историята и съдбата на отделни славянски народи — моравци, българи, руси, сърби, хървати, словенци. И ако трябва да се определи с коя славянска страна то е свързано най-силно и най-трайно, то несъмнено на преден план трябва да се постави средновековна България. Две са обстоятелствата, даващи основание за това твърдение. Първото и особено съществено е това, че в основата на най-ранните Кирило-Методиеви книги, преведени от гръцки с оглед мисията им при княз Ростислав, залегнал старобългарският (славянският) език, т. е. езикът, който по това време е бил общ език на изграждащата се в Мизия, Тракия и Македония единна българска народност. Казано по-конкретно, братята използували за своите преводи езика на българските славяни от Солунската

---

[24] Ср. Климент Охридски. Събрани съчинения. Т. III, с. 89.

[25] Климент Охридски. Събрани съчинения. Т. III, с. 468; Иванов, Й. Български старини, с. 331.

[26] Балан, А. Кирил и Методий, I. С., 1920; II, 1934; Цонев, Б. Опис на ръкописите и старопечатаните книги на Народната библиотека в София, 1910; Опис на славянските ръкописи в Софийската Народна библиотека. Т. II. С. 1923; Славянски ръкописи и старопечатани книги от Народната библиотека в Пловдив. С., 1920; Стоянов, М., Хр. Кодов. Опис на славянските ръкописи в библиотеката на Българската Академия на науките. С., 1969; Ангелов, Б. Славянски извори за Кирил и Методий. — Известия на ДБ „Васил Коларов" за 1956, С., 1958, 179—214; Кирил и Методий в старата руска литература (XI—XIV в.). — Palaeobulgarica, 1980, кн. 4, с. 8 сл.

[27] Ср. Ангелов, Б. Кирилометодиевото дело и идеята за славянско единство в старославянските литератури. — В: Славистичен сборник, II, Литературознание и фолклор. С., 1958, с. 41 сл.; Велчев, В. Константин-Кирил и Методий в старобългарската книжнина. Първо българско царство. С., 1939, с. 38 сл., 74 сл.; Ангелов, Д. Кирил и Методий в средновековната българска книжнина. — Археология 1963, кн. 3, с. 13 сл.

област, т. е. едно местно наречие, което спадало към общата и цялостна система на старобългарския език. Както се знае, по това време славянският език е бил твърде разпространен в тази област. Всички жители на Солун по думите на византийския император Михаил III „говорели чисто славянски . . .“ (да солоуѧнѩнна вьсѩ чисто словѣньскы бесѣдоуютъ)[28]. Това е бил вероятно матерен език на Кирил и Методий и те са го знаели още от малки до съвършенство наред с гръцки, т. е. с държавния и официален език на Византия. И когато в подготовка на възложената им задача трябвало да преведат от гръцки на славянски необходимите им литургични книги, те извършили това с голямо умение поради отличното познаване и на двата езика. Така чрез стореното от двамата братя славянският (старобългарският) език, дотогава само говорим, получил за пръв път качеството на език литературен, пригоден да служи като духовно оръжие на славянския свят по пътя му към народностно и културно утвърждаване.

В резултат на продължителни проучвания, при които беше отхвърлена господствуващата известно време панонска теза за характера на Кирило-Методиевия език, почти няма вече учен, който да се съмнява, че това е бил действително езикът на българските славяни около Солун, т. е. едно от наречията на тогавашния български език. Заслужава отбелязване в това отношение изводът на съветския славист Горшков, А. И., който, след като прави обстоен анализ на споровете и разногласията по този въпрос, заключава: „И так, исторические факты и лингвистические данные убедительно свидетельствуют, что исторической основой старославянского языка явились македонские диалекты болгарского языка середине IX века. В настоящее время это положение являтся общепринятым“[29].

Въз основа на анализа на най-старите книжовни паметници и на изследвания в областта на топонимията отдавна установени са онези, присъщи на Кирило-Методиевия (старобългарския) език белези, които му придават собствен, специфичен облик въпреки голямата му близост с езиците на останалите славянски народи[30]. Един от тези белези е характерното само за

---

[28] Климент Охридски. Събрани съчинения. Т. III, с. 188.

[29] Горшков, А. И. Старославянский язык. М., 1963, с. 34 сл. Един от първите изследвачи, който отхвърля решително панонската теза за характера на кирило-методиевския език и счита, че неговата родина трябва да се търси между Солун и Константинопол, е Ягич, В. Ср. книгата му Die Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache, 2 Aufl. Berlin 1913, с. 242. А неговият ученик Облак, който изучавал по време на посещението си в Македония местните диалекти, изказва мнение, че кирило-методиевският език може да бъде открит в диалекта говорен в Сухо (недалеч от устието на р. Струма). Ср. Младенов, Ст. История на българския език. Превод и редакция на проф. Дуриданов, И. от немското издание през 1929. С., 1979, с. 43; Мирчев, К. Историческа граматика на българския език. С., 1963, с. 47 определя славянските преводи на Кирил и Методий като направени на „солунски българо-македонски диалект“. Според Тот, И. Константин Кирил и Методий. С., 1981, с. 66 „специфичните черти на морфологията, фонетиката, синтаксиса и словесния фонд на този език показват, че той има български характер. Останки от Константиновия славянски език са запазени в славянските диалекти от Солунско и не само там“. Изказани са и становища, че в основата на кирило-методиевския език са залегнали родопски диалекти — в такъв смисъл ср. Огієнко Іван, Костатин и Мефодий, їх життя та діилність. Варшава, 1927—1928, ч. I, с. 16 и Гълъбов, И. Езикови аспекти на Кирилометодиевото дело. — В: Хиляда и сто години славянска писменост, 863—1963. Сборник в чест на Кирил и Методий, 1965, с. 224. Това предположение не означава, разбира се, че се отрича неговият български характер, тъй като различията между диалектите на българските славяни са били незначителни и всички те са спадали към общата система на един и същи език.

[30] Ср. Младенов, Ст. История на българския език, с. 79 сл.; Мирчев, К. Историческа граматика на българския език. С., 1963, с. 48 сл.; Горшков, А. И. Старославянский язык, с. 32 сл.; Виж и статията „Единството на българския език в миналото и днес“. — Български език, 1978, кн. 1, с. 17 сл.

него развитие на праславянските звукосъчетания tj и dj съответно в шт и жд. Друг типичен белег е изговорът на звукът ѣ по два различни начина ту като я (ja), ту като широко е (ê). Изследванията сочат, че тази особеност е била присъща за говора на българските славяни в трите географски области — Мизия, Тракия и Македония[31], станали основно ядро на изградилата се българска народност. Друга специфична черта от фонетично естество е запазването на самостоятелната звукова стойност на гласните ь и ъ и особения носов изговор на гласните ѫ и ѧ. Особености имал Кирило-Методиевият език и в областта на морфологията. Най-характерна и непозната на останалите славянски езици е била започналата се употреба на дателен падеж за означаване на притежания (братъ емоу, ржка тн). Присъща само на този език била появата на сложни форми за образуване на бъдеще време с помощта на глагола искам (хощѣтн). В областта на лексиката езикът на Кирило-Методиевите книжовни творби се отличава с наличие на известен брой думи от гръцки произход, което е лесно обяснимо, като се има предвид характерът на възложената им религиознопросветна мисия и значителната роля на византийската култура, отразена в тяхното дело. Анализът сочи и някои други особености, които са налице още в най-старите произведения, свързани с Кирило-Методиевата книжовна традиция и които са се утвърдили окончателно през по-късната фаза от развитието на старобългарския език (като например появата на задпоставен член)[32]. Но и казаното е достатъчно, за да се види, че езикът, на който солунските братя извършили преводите на литургичните книги, е бил старобългарският език с присъщите му за това време специфични белези в областта на фонетиката, морфологията и лексикалния фонд.

Превърнат от Кирил и Методий от език говорим в език литературен, старобългарският език намерил почва за разпространение най-напред във Великоморавия и Панония посредством донесените от драмата братя литургични книги. След 886 г. в качеството си на книжовен език той получил широко поле за разпространение в България благодарение на дейността на дошлите там Кирило-Методиеви ученици. А впоследствие чрез старобългарските книжовни творби проникнал в Русия и Сърбия. Така той получил общославянски характер в смисъл, че изпълнявал навсякъде една и съща функция на език църковен и литературен. Превърнал се, образно казано, наред с латинския и гръцкия в трети за времето си „класически език"[33], на който може да се пишат книги и да се извършва църковното богослужение. Естествено при своето разпространение в различни славянски страни всяка със собствен, свой говорим език, старобългарският език започнал да търпи известни промени, да получава съответна местна „редакция" — моравска, словенска, сръбска, руска[34]. И все пак в основни линии той запазвал първоначалния си облик главно поради типичния за средновековната епоха езиков консерватизъм особено в областта на книжовното творчество с църковнорелигиозна тематика, предназначена за богослужебни и нравствено-поучителни цели.

---

[31] Ср. Ван Вейк, Н. — История старославянского языка. М., 1957, с. 188 сл.

[32] Ср. Гълъбов, И. Към въпроса за члена в славянските езици с особен оглед към старобългарския език. — Известия на института за български език, 1954, кн. 3, с. 367 сл.; Проблемът за члена на български и румънски език. С., 1962, с. 82 сл.

[33] Ср. Иванова-Мирчева, Д. Българският книжовен език от XIII—XIV в. трети класически език в средновековна Европа. — Български език, 1982, кн. 5, с. 369; Вж. и Дограмаджиева, Е. Обществени функции на старобългарския книжовен език. — Български език, 1983, кн. 4, с. 289.

[34] Ср. Младенов, Ст. История на българския език. С., 1935, с. 42.

Вторият съществен момент, който ни дава основание да свържем поспециално делото на Кирил и Методий с България, е добре познатият факт, че стореното от двамата братя за разпространение на славянската писменост и просвета намерило условия за трайното си осъществяване не във Великоморавия, а в пределите на българската държава, където след 886 г. се установили прогонените Кирило-Методиеви ученици Климент и Наум. Известни са драматичните събития във Великоморавия, свързани с непрестанните гонения срещу Методий и с крайната победа на привържениците на „триезичната догма", отхвърлящи упорито правото на славянските народи да имат богослужение и църковни книги на своя език. И в последна сметка, когато великоморавската държава в началото на X в. рухнала по ударите на маджарите, делото на двамата братя било осъдено почти на пълно забвение. В България обаче, където дошли техните ученици и сътрудници, нещата взели съвсем друг обрат. Ярко хуманистичната за времето си идея, проповядвана от двамата братя, че всеки народ може да се учи и просвещава на роден език, била въведена тук в степен на държавна политика, провеждана последователно от княз Борис и впоследствие от сина му княз Симеон. В съответствие с това били организирани и развили оживена дейност учебните и книжовни средища в Плиска, Преслав и Охрид, а вероятно и в други центрове на българската държава, както може да се заключи от направените през последно време проучвания на манастирския комплекс при с. Равна (Провадийско). Един от върховите моменти в просветната политика на българските владетели било решението, взето на събора в Преслав през 893 г., славянският език (старобългарският) да бъде обявен за език държавен, църковен и литературен. Това решение създавало условия за навлизането му във всички сфери на обществения живот и за утвърждаването на славянската книга с нейната неизчерпаема сила на мощно духовно оръжие.

Така за един сравнително кратък период България се превърнала в главен център на славянската писменост и просвета, в страна на духовници, учители и книжовници, които проповядват, учат и пишат на разбираем за всички език. Осъществило се е едно от най-забележителните за времето си явления, а именно говоримият език на един народ да бъде заедно с това и негов книжовен език. И целият този процес, представляващ продължение на започнатото от Кирил и Методий дело, дал решаващ тласък за окончателното утвърждаване на българската народност като монолитна етносоциална и етнокултурна общност със свой литературен език, със собствена интелигенция, със специфична материална и духовна култура. Това бил крайният резултат на едно начало, поставено от двамата братя чрез мисията им при западните славяни и завършено от техните ученици и сътрудници в България благодарение на това, че там срещнало пълна подкрепа от страна на ръководителите на българската държава.

Напълно естествено е било при така посочените обстоятелства делото на Кирил и Методий да се преценява през погледа на техните съвременници, а и през погледа на следващите поколения не само в неговия общославянски, но и в неговия специфичен български облик. Не е случайно, че българската държава била тази, където двамата братя, най-напред Кирил, а след това и Методий, били канонизирани за светци поради заслугите им за разпространението на християнската религия и на свързаната с нея славянска писменост и просвета. Канонизацията станала към края на IX в.[35], т. е. по време,

[35] Ср. Ангелов, Б. Празникът на славянските просветители Кирил и Методий (Произход и развитие). — Известия на Института за българска история, 1954, кн. 5, с. 253; Киселков, В. Сл. Кирилометодиевският култ в България. — В: Хиляда и сто години славянска писменост 863—1963. Сборник в чест на Кирил и Методий. С., 1963, с. 339 сл.

когато резултатите от тяхната неуморна борба за победата на славянската кауза били налице. Българите били именно тези, които почувствували най-добре изключителната сила на отстояваните от двамата братя идеи, дали им възможност да поемат пътя на пълноценно духовно развитие, да се обособят като народност със собствен облик и култура, със свой език, признат за език „свещен" наред с гръцкия и латинския[36].

Многобройни са запазилите се в книжовната традиция свидетелства, подчертаващи тясната връзка между Кирило-Методиевото дело и България. Едно от тези свидетелства е нерядко срещаното в заглавията на различни произведения — жития, похвални слова, минеи, псалтири, месецослови, църковни устави и пр. — известие, че Кирил е бил учител не само на славяните, но и на българите. Тази добавка намираме например в един препис на Краткото Кирилово житие, където той се възхвалява с думите „преподобнага отца нашего Кирила Философа, оучитеа словеномъ и болгаромъ"[37]. Като „учител на славяните и българите" е назован той и в един препис на „Проложното Кирилово житие", съдържащо се в сборник от XVI в.[38] В обнародвания от Б. Ангелов списък на 212 славянски извора има около 20 примера за определението „учител на славяни и българи", под което е споменат Кирил[39]. Повечето от тях се съдържат в преписи на книжовни творби от XV—XVII в., но няма съмнение, че корените на тази традиция, която ни отвежда към България, трябва да се търсят по-рано. Заслужава отбелязване, че названията „българи" и „славяни" не се употребяват тук като равнозначни, както е това в паметници от IX—XI в., а се прави разграничение помежду им очевидно с цел да се подчертае, че солунският просветител е полагал особени грижи за един от славянските народи — б ъ л г а р с к и я. Такъв е смисълът на двойното определение „учител на славяни и българи". Наред с Кирил понякога като учител на българите е споменаван и Методий. За пример може да бъде приведена една служба в памет на св. Наум, където двамата братя са наречени „болгаровъ и словановъ божественныа отцы"[40].

От ръкописната традиция определението за Кирил като „учител на българите" преминава и в печатни славянски книги. Няколко примера за това намираме в студията на Б. Ангелов, посветена на този въпрос. Така в един месецослов на четириевангелие, печатано в Лвов през 1636 г., Кирил е наречен „оучитела слованом и болгаром" с любопитната при това добавка, че „превел руската книга от гръцки език и че покръстил славяните и бълга-

---

[36] Ср. А н г е л о в, Б. Борба за делото на Кирил и Методий. С., 1969.

[37] Ср. Т е о д о р о в - Б а л а н, А. Кирил и Методий, II. С., 1934, с. 47. Този препис е от сбирката на Х л у д о в, А. И. Срв. съответния пасаж и у А н г е л о в, Б. Кирилометодиевото дело и идеята за славянско единство в старославянските литератури — В: Славистичен сборник. Т. II. Литературознание и фолклор. С., 1958, с. 47.

[38] Ср. А н г е л о в, Б. Кирилометодиевото дело и идеята за славянско единство. . ., с. 47.

[39] А н г е л о в, Б. Славянски извори за Кирил и Методий, с. 196, 200, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 213. Интересно е да се отбележи, че тъй като много преписи на произведения, свързани с живота и делото на солунските просветители, са възникнали на руска почва, съответните преписвачи са добавяли понякога, че Кирил (респ. Методий) са били учители и на русите. Ср. примери у А н г е л о в, Б. Славянски извори за Кирил и Методий, с. 189, 190, 207; К л и м е н т О х р и д с к и. Събрани съчинения. Т. III, с. 44, 50, 52, 53; А н г е л о в, Б. Кирилометодиевото дело и идеята за славянско единство в старославянските литератури, с. 47 сл.

[40] Б а л а н, А. Т. Кирил и Методий, II, с. 138.

рите"[41]. Като „учител на славяни и българи" е назован той и в един псалтир, печатан в Румъния през 1638 г.[42], както и в един руски псалтир от 1643 г., намиращ се в Киево-Печорската лавра[43]. Същото определение срещаме в един руски молитвеник пак от XVII в.[44] Името на Кирил Философ се споменава на два пъти и в първата българска печатна книга — Часослова на Яков Крайков, обнародвана във Венеция през 1566 г. Кирил е наречен там „учител славянски, т. е. български" (оучителѧ славеньского, сирѣчь бльгарского)[45].

Освен в славянската книжовна традиция определението за солунските братя като „учители" на българите се среща и в литературни творби от византийски автори. Така например в „Пространното Климентово житие", написано от охридския архиепископ Теофилакт (1901—1108 г.), те са наречени „блаженни отци и учители" (πατέρες μακάριοι καὶ διδάσκαλοι), които просветили българската земя (τὴν τῶν Βουλγάρων χώραν)[46]. А в „Краткото Климентово житие", чийто автор е охридският архиепископ Димитър Хоматиян (1215—1235) г.), с определението „известния учител на мизийския народ" е наречен Методий[47]. Както се знае, с „мизи" византийският писател означава българите, така че в случая под названието „мизийския народ" Хоматиян има предвид българския народ.

Наред с епитета „учител" на българите едно от важните свидетелства, подчертаващо връзката на делото на Кирил и Методий с България, е нерядко срещаното в книжовната традиция твърдение, че подготвените от двамата братя книги преди отиването им във Великоморавия са били преведени от гръцки на български. С тези именно книги, по езиковото си естество български, Кирил и Методий се отправили за изпълнение на мисията си при Ростислав и с тях отишли в Рим, за да получат от папата желаната благословия, че може да се служи литургия и на славянски език. В такава светлина са обяснени тези събития в тъй нар. „Второ Наумово житие", един от интересните старобългарски паметници, достигнал до нас в късен препис от XVI в. Там се казва, че папа Адриан благословил донесените от Кирил и Методий и преведени от гръцки на български книги (. . .всѣ кныге прѣводнмїе от грьчьскы въ бльгарскын езыкъ) и че с тези „български писания" била отслужена тържествена служба в храма на апостолите Петър и Павел[48]. Така прочее, наред с гръцките и латинските църковни книги, смятани дотогава от гледна точка на триезичната догма за единствено „свещенни", на които може да се изпълнява християнското богослужение, качество

---

[41] Ангелов, Б. Кирил и Методий в славянските печатни книги от XV—XVII в. — В: Хиляда и сто години славянска писменост 863—1963. Сборник в чест на Кирил и Методий. С., 1963, с. 355.

[42] Пак там, с. 365.

[43] Пак там, 366—367.

[44] Пак там, с. 367.

[45] Пак там, с. 363; Атанасов, П. Яков Крайков, книжовник, издател, график XVI в. С., 1980, с. 72, 76.

[46] Ср. съответния пасаж у Милев, А. Гръцките жития на Климент Охридски, с. 78.

[47] Пак там, с. 174.

[48] Иванов, Й. Български старини из Македония, с. 312; Ср. още Златарски, В. Н. Словенското житие на св. Наум от XVI в. — Списание на БАН XXX, 17, 1925, с. 1 сл.; Дуйчев, И. Пространно гръцко житие и служба на Наум Охридски, Константин-Кирил Философ. Юбилеен сборник по случай 1100-годишнината от смъртта му. С. 1969, с. 265 сл.

на „свещенна“ книга, съгласно разказа на съставителя на „Наумовото житие“ получила и българската книга. Налице е в случая отражение на един исторически факт, а именно, че най-ранните Кирило-Методиеви преводи на „свещеното писание“ са били книги не изобщо на славянски език, а специално на езика на българските славяни, т. е. на старобългарския език.

За българския характер на преведените от двамата братя и донесени в Рим църковни книги става дума и в тъй нар. „Скопски миней“. Под това име е известен един от преписите на широко разпространената „Служба в памет на св. Кирил“, достигнала до нас в руски, български и сръбски редакции. „Скопският миней“ е от XIII в., но твърде вероятно е неговият първообраз да ни отвежда към по-ранно време. Наред с редицата славословия в чест на Константин Кирил Философ в него има два заслужаващи отбелязване пасажа — първият гласи, че солунският просветител бил изпратен да учи западните народи с „български книги“[49] (книгамн . . . бльгарскымн), а във втория се казва, че „тръгнал с български книги и дошъл до Рим“ (книгамн бльгарскымн пронде . . . н до Рима же дошедь)[50]. Както се вижда, между тези два пасажа в Кириловата служба и казаното във „Второто Наумово житие“ има очевидна връзка.

Познат добре на образованите среди в средновековното българско общество и непредизвикващ съмнения за своята достоверност, фактът, че първите кирило-методиевски преводни книги са били на български език, е намерил потвърждение в един от най-значимите по документалната си стойност литературни и летописни паметници на средновековна България, а именно в съставения през 1211 г. „Борилов Синодик“. Става дума за поместеното там специално словословие в памет на свети Кирил, възхваляван за това, че „превел от гръцки на български божествените писания и просветил българския народ“ (Кирилл Философу иже бжстное писаніе. ѿ грьчаскаго езыка на бльгарскын прѣложившому н просвѣщ'шому блъгарскїн родъ)[51]. Това е било, така да се каже, официалното гледище за ролята на солунския просветител и за неговите големи заслуги към българския народ, възприето и разпространявано от представителите на българската светска и църковна власт.

Мисълта за българския езиков характер на преведените от двамата братя църковни книги е прокарана и в някои от многобройните преписи на Храбровото „Сказание за буквите“. Заслужава внимание една добавка към преписа на тази творба, намиращ се в Хилендарския манастир, която гласи „откждоу н в кое врѣмѧ прѣведе сѧ божестъвное писаніе от грьчскаго ѧзыка въ блъгарскаго“[52]. А в друг препис на същото произведение, съдържащ се в Берлинския сборник от XIII—XIV в., са вмъкнати изразите, че българската книга е свята (книга бльгарска ста есть) и че свята била и българската литургия, тъй като я бил съставил „божи мъж“[53].

Едно от показателните свидетелства в книжовната традиция, изтъкващо българския езиков характер на преведените от солунските просветители книги, е открито от руския учен О. М. Бодянски по време на работата му през 1842 г. в библиотеката при църквата „св. Магдалена“ във Вроцлов.

[49] Иванов, Й. Български старини из Македония, с. 291.
[50] Пак там, с. 292.
[51] Ср. съответния пасаж в изданието на Попруженко, М. Г. Синодик царя Борила. — Български старини, VIII. С., 1928, с. 77.
[52] Балан, А. Т. Кирил и Методий, II, с. 144.
[53] Ангелов, Б. Из старата българска, руска и сръбска литература, II, с. 227, 229.

Става дума за заключителната добавка към текста на един славянски Служебник (Молитвеник), българска редакция, в която се съдържат кратки бележки за живота и дейността на двамата братя. Съответният пасаж гласи „По време на сегашния цар Михаил беше кръстена със славянски език Моравия и беше ѝ даден епископ Методий. И дойде с него брат му Кирил, истински философ от бога. Синове са на Лъв Солунски. Те преведоха цялото божествено писание от гръцките книги на славянски език, на български“[54]. По мнението на руския учен, написал специална статия за този паметник, той има твърде старинен произход и представлява с така съдържащата се добавка неоценим извор за изучаване на фактите, свързани с делото на солунските братя. Особено съществено, както отбелязва О. М. Бодянски, е това, че с тази добавка се доказва по неоспорим начин на кой език са били преведени от тях църковните книги. „Това е, както се изразява той, славянският български, иначе казано, славянобългарският, българославянският, т. е. езикът на славяните в България или на предишна Мизия, на част от Тракия и Македония“[55]. И това становище на изтъкнатия руски славист, изказано преди повече от един век, се оказва с неоспорима доказателствена сила, признавана от всички сериозни изследвачи на Кирило-Методиевото дело.

Отбелязан, както е естествено да се очаква, предимно в български книжовни паметници, фактът, че преведените от солунските братя книги са били на български език, е намерил отражение и в книжовната традиция от сръбски и византийски произход. Така, в един сръбски летопис от втората половина на X в. се казва, че Кирил Философ бил написал „наши словеса. . . на български език“[56]. В тропар, пак от сръбски произход, посветен на паметта на солунския просветител, четем, че „цялата сръбска земя възхвалявала Кирил за това, че я бил научил на божествените книги на български език (. . . тобою вьса сръбскаа земльа хвалнт се стлю Кирле, словесь бжтьвнн книги блъгарьскаго езыка навчль есн)[57].

От византийските паметници трябва да се отбележи на първо място „Пространното Климентово житие“ на Теофилакт Охридски. Спирайки се на въпроса за изнамирането на славянската азбука (Τὰ σθλοβενικὰ γράμματα), Теофилакт отбелязва изрично, че двамата братя „превели боговдъхновените, писани от гръцки на български език“ (ἐκ τῆς ἑλλάδος γλώττης εἰς τὴν βουλγαρικήν)[58]. Същият факт, че писанията били преведени на български език (ἐπὶ τὸ βουλγαρικόν), съобщава той и в един от следващите пасажи, когато разказва за покръстването на българския народ по време на княз Борис[59]. Както се знае, в основата на Теофилактовия разказ лежат данни, почерпани от български извори и много вероятно е твърдението за българския езиков характер на преведените от Кирил и Методий книги да произхожда също от български първоизточник. Важното в случая е това, че византийският писател въпреки не особено благосклонното си отношение към

---

[54] Цитирано според българския превод на статията на О. М. Бодянски „За най-старото свидетелство, което потвърждава, че църковнокнижовният език е славянобългарски“, поместена в книгата на Райков, Д. Българите и България в старата руска книжнина. С., 1983, с. 357.

[55] Пак там, с. 362.

[56] Съответният пасаж у Стојановић, Л. Стари српски родослови и летописи. Београд, 1927, с. 157; Вж. Ангелов, П. Болгарская история в сербских родословных текстах и летописях (IX—XIV вв.) — Palaeobulgarica, 1981, кн. 2, с. 20.

[57] Ангелов, Б. Из старата българска, руска и сръбска литература, II, С., 1967, с. 23.

[58] Милев, А. Гръцките жития на Климент Охридски, с. 80.

[59] Пак там, с. 88.

българите се е съобразил с това твърдение и го включил чрез посочените два пасажа на своята творба, очевидно поради това, че е признавал неговата достоверност.

Фактът, че църковните книги, подготвени за великоморавската мисия, са били преведени от гръцки на български, е отразен и в „Краткото Климентово житие" на Димитър Хоматиян, един от най-образованите и добре осведомени за своето време византийски книжовници, живял в качеството си на охридски архиепископ продължително време сред българите в Македония. Още в увода на своята творба, когато говори за началото на просветната дейност на Климент, той отбелязва, че Климент заедно с останалите Кирило-Методиеви ученици — Наум, Горазд, Ангеларий, бил изучил усърдно свещеното писание „преведено с божествено съдействие на тукашния български език (πρὸς τὴν ἐνθάδε βουλγάροις διαλέκτον) от Кирил, истински богомъдър и равноапостолен отец"[60]. Това е едно кратко и точно определение, при което заслужава внимание употребата на думата „тукашен" (ἐνθάδε), с която е характеризиран българският език на преведените от солунския просветител книги. Възможно е в случая византийският писател да е имал предвид местното македоно-солунско наречие, на което, както се знае, е бил извършен този превод.

За българския езиков характер на преведените от Кирил и Методий църковни книги става дума и в твърде подробното по съдържание гръцко житие на свети Наум, съставено към средата на XIII в. вероятно от охридския архиепископ Константин Кавасила и дошло до нас в късен препис от 1646 г. В основата на това произведение, както личи от текстологичните проучвания на германския византинист Е. Трап, лежат данни, почерпани от „Пространното Климентово житие" на Теофилакт Охридски и от старобългарското „Второ Наумово житие"[61]. Макар и посветено специално на живота и делото на Наум, в него се разказват доста обстойно събития, свързани с просветната дейност на солунските братя сред българския народ още преди отиването им в Рим. По думите на житиеписеца Кирил и Методий „изнамерили букви, подходящи за езика на българите (. . . γράμματα ἐφεῦρον τῇ τῶν Βουλγάρων διαλέκτῳ κατάλληλα)[62] и предоставили на тамошното население преведеното от гръцки на български свещено писание" (. . . τὴν τῆς θείας γραφῆς εἰς τὸ βουλγαρικὸν ἑλληνικοῦ μεταγλώττισιν τοῖς ἐνδαπίοις λαοῖς προξενήσουσι)[63]. По-нататък в житието се разказва как братята заедно с Наум и другите си ученици отишли в Рим и как след като бил сверен гръцкият текст на свещените книги с българския превод и било установено, че е извършен точно, им било разрешено да предоставят на „българската младеж" (. . . τῇ τῶν Βουλγάρων νεολαίᾳ)[64] тази религиозна книжнина, за да служи за изучаване и да бъде предавана със същата цел и на следващите поколения. Тази задача, както се разказва по-нататък, се паднала на учениците на Кирил и Методий, които след много гонения и страдания се върнали в България, за да изпълнят определената им мисия и да просвещават българския народ. Това станало при управлението на княз Борис.

Почти еднаква по съдържание с това гръцко житие е и т. нар. „Македонска легенда", поместена в гръцка печатна книга, издадена в Мосхопол

---

[60] Пак там, с. 174.

[61] Trapp, E. Die Viten des hl. Naum von Ochrid. — Byzantnoslavica, XXXV (2), 1974, 161—167. Там е издаден и гръцкият текст на житието с немски превод, 168—182.

[62] Пак там, с. 170.

[63] Пак там.

[64] Пак там, с. 172

през 1742 г. В нея също се говори за това, че Кирил и Методий превели „свещеното писание, старото и новото от елински на езика на българите“ (ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν εἰς τὴν γλώσσαν τῶν Βουλγάρων)[65] и че след като донесли преведените книги в Рим и папата направил сравнение между гръцкия оригинал и българския превод и установил, че всичко е верно, им било разрешено да предоставят тези книги „за учение в българската земя (. . . εἰς τήν γήν τῶν Βουλγάρων)[66].

Отбелязан е българският езиков характер на преведените и занесени от Кирил и Методий църковни книги в Рим и в едно значително по-кратко житие на св. Наум, съставено през XVIII в. въз основа на данните на „Македонската легенда“[67]. И там става дума за това, че братята превели свещеното писание от гръцки на български (ἀπὸ, τὴν ἑλληνικὴν εἰς τὴν γλώσσαν τῶν Βουλγάρων)[68] и че папа Адрин им разрешил да си служат с тях за разпространение на правата вяра „в земята на българите“ (εἰς τὴν γὴν τῶν Βουλγάρων)[69].

Както се вижда от посочените примери, наред с българската книжовна традиция може да се установи и една продължителна византийско-гръцка традиция, свързваща просветната дейност на Кирил и Методий и на техните ученици с българския народ и характеризираща преведените от солунските братя книги като книги по езиково естество български. Това съвпадение и съзвучие между българската и византийско-гръцката книжовна традиция е несъмнено заслужаващ внимание факт. Той е едно от свидетелствата за това, че действително делото на солунските братя и на техните ученици е имало така силно и пряко отношение към България, че това не е могло да не окаже влияние върху съдържанието на произведения с Кирило-Методиева тематика, въпреки че са били излезли не под перото на български книжовник.

В духа на казаното заслужават внимание и някои податки в книжовната традиция, отнасящи се до въпроса за характера и предназначението на създадената от Кирил и Методий азбука. Както вече се отбеляза, в Пространното Наумово гръцко житие се казва, че братята „изнамерили букви, подходящи на езика на българите“. На това твърдение не е чужда и българската книжовна традиция. Намираме го в един от твърде популярните средновековни български апокрифи, известен под названието „Беседа на тримата светители“ (или „Разумник“). Това е едно любопитно по замисъл произведение, преведено на български вероятно от гръцки първообраз. Състои се от множество въпроси и отговори по различни теми из областта на библейската история и на естествознанието, които интересували живо средновековния човек. Между тези въпроси, по които запитващият желаел да получи обяснение, бил и въпросът „а кой изнамери българската книга“ (**да кто обрѣте бльгарскѫ книгѫ?**). Следва краткият отговор — Кирил Философ[70]. Така поставеният въпрос заедно с отговора липсва в гръцкия първообраз. Това е добавка на местна почва, свидетелстваща за увереността на неизвестния преводач на „Беседата“, че стореното от солунския просветител е било предназначено специално за българския народ.

За това, че азбуката била за българите, се споменава в тъй нар. Градишки летопис, съставен на латински език през XII в. в манастира Нга-

---

[65] Б а л а н, А. Т. Кирил и Методий, II, с. 180.
[66] Пак там.
[67] Издадено от Т г а р р, E. Die Viten. . . ., 183—185.
[68] Пак там, с. 183.
[69] Пак там.
[70] Ср. И в а н о в. Й. Богомилски книги и легенди. С., 1925, с. 262; Ц о н е в, Б. Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека. Т. II. С., 1922, с. 335.

disch при град Оломоуц (Моравия). В него се изброяват събития, свързани главно с историята на Великоморавия, като между тях става дума накратко и за дейността на Кирил и Методий. Отбелязва се, че те „след като изнамерили азбуката на българите, проповядвали словото божие на моравците" (Hac ipsa tempestate Kyrillus et Methodius inventis Bulgarorum litteris verbum Dei praedicaverunt Maraviciis)[71].

Интересно в случая е, че това известие произхожда не от български, а от западнославянски книжовник, у когото не можем да предполагаме склонност към „българизация" на делото на солунските просветители. Не е оставен без внимание в книжовната традиция, свързваща делото на Кирил и Методий с България, и въпросът за народностната им принадлежност. Както се знае, по този въпрос в „Панонските легенди" преки известия няма и главното, което може да се извлече оттам, е, че двамата братя са владеели до съвършенство славянския език — обстоятелство, което им помогнало да създадат бързо азбуката и да преведат от гръцки на славянски книгите, необходими за просветно-религиозната им мисия във Великоморавия. В една по-късно създадена творба обаче, позната под наименованието „Кратко Кирилово житие" (или Успение Кирилово), възникнала вероятно по време на византийското владичество, намираме изричното свидетелство, че Кирил е българин. Това житие е запазено в няколко преписа и, както изглежда, било е доста популярно и четено. „Отечеството на този преподобен отец наш Кирил, започва разказа си житиеписецът, беше трисла́вният и велик град Солун. В него се роди той и беше българин родом (**в немже и родн сѧ, рѡдом сын бльгаринь**). Роди се от благоверни и благочестиви родители. Името на баща му беше Лъв, а на майка му Мария[72]. По-нататък в житието се разказват подробности за неговия живот и дейност, които, общо взето, повтарят добре познатите известия от „Панонската легенда" за религиозно-просветителската мисия на Кирил при хазарите, при княз Ростислав във Великоморавия и при княз Коцел в Панония. Вмъкнат е обаче един епизод, който липсва в „Панонската легенда", а именно, че още преди да отиде при

[71] Annales Gradicenses, ed. W a t t e n b a c h, W. MGH SS, XVII, с. 644=ЛИБИ, III, с. 136. Заслужава отбелязване, че в някои книжовни произведения, възникнали на руска почва, се среща известието, че Кирил е създал руската азбука, а в една руска преработка на Храбровото „Сказание за буквите" се казва, че бил превел гръцките книги на руски език. Ср. А н г е л о в, Б. Славянски извори за Кирил и Методий, с. 203, 207, 213. Кирило-Методиевото дело и идеята за славянско единство в старославянските литератури, с. 47. Ср. също К у е в, К. Черноризец Храбър, с. 175, където е даден текстът на руската преработка на Храбровото съчинение в житието на Стефан Пермски, написано през XIV в. от Епифаний Премъдри. Появата на подобни твърдения, които можем да означим като своеобразна русификация на делото на Кирил и Методий, разбира се, не е случайна. Тя представлява в действителност отражение на два обективни факта, свързани с дейността на солунските просветители, а именно, че създадената от тях азбука, употребявана първоначално от моравци и българи, е станала впоследствие азбука и на русите и че старобългарският език, на който те са превели гръцките книги преди мисията си във Великоморавия, е бил така близък с древноруския, че е могъл не без основание да бъде отъждествяван с него, още повече, като се има предвид, че чрез проникналата в руските земи старобългарска книжнина той е станал там език църковен и литературен.

[72] И в а н о в, Й. Български старини из Македония, с. 284. Въпросът за народностната принадлежност на Кирил и Методий продължава да предизвиква разногласия и не е тук мястото той да бъде разглеждан. Същественото според мене е това, че двамата братя са знаели до съвършенство славянския език, което подсказва, че поне тяхната майка е била славянка (ср. А н г е л о в, Д. Българско средновековие. Идеологична мисъл и просвета. С., 1982, с. 14). А още по-важно е това, че в цялата своя дейност те са се изявили като убедени радетели за славянската кауза и че проповядваните от тях идеи са били в съответствие със стремежите на славянските народи за народностно и културно утвърждаване.

хазарите, Константин Философ покръствал езичници славяни в областта на река Брегалница в Македония и им написал книги на техния език[73]. Вмъкването на този епизод и особено изричното споменаване в увода, че Кирил е българин, са два твърде характерни елемента в тази житийна творба, имаща несъмнено за цел да покаже на читателите какви бележити и свети личности е раждал българският народ и как още от млади години солунският просветител положил големи грижи за своите съотечественици — българите славяни.

Убеждението, че Кирил е българин по род, е намерило израз не само в посочения пасаж на неговото „Кратко житие", но и в епитета „български философ", с който той е назован в заглавията на други, достигнали до нас среднсвековни книжовни паметници. Така е наречен той например в един от преписите на „Солунската легенда", издаден от Б. Ангелов[74]. Същият епитет му е даден и в една преправка на „Пространното житие" (Панонска легенда), възникнала на руска почва и съдържаща се в ръкопис от XVII в. от сбирката на Ундолски[75]. Така е наречен той и в една извадка от „Пространното Кирилово житие" (Панонската легенда), включена в руски сборник от полемически съчинения, съставен през XVII в.[76]

Както личи от приведените примери, епитетът „български философ" продължавал да се употребява в продължение на столетия, в резултат на дълбоко вкоренената представа, че Кирил е българин, намерила отражение не само в България, но и в руските земи, където възникнали и се разпространявали голям брой преписи от главните произведения, посветени на живота и дейността на двамата братя.

Докато за Кирил, както личи от приведените примери, още в сравнително ранни по време книжовни творби е била прокарана мисълта, че е по род българин, за Методий поне засега не разполагаме с такива паметници, в които да се подчертава неговата българска народностна принадлежност. Изключение прави едно любопитно по съдържанието си житие, намерено в сборник със сръбска редакция от 1569 г. Житието, както отбелязва открилият го руски славист Прайс в писмо до Павел Шафарик, представлява смесица между двете пространни жития на Кирил и Методий. В увода му четем, че Методий бил по-стар брат на Кирил, че се родил в Солун и че бил по род българин (родом же сын бльгаринъ)[77], а в края на житието се казва, че Методий бил учител на българския народ (оучителя бльгарскому езыкꙋ). По думите на Прайс пред нас е едно интересно по замисъла си произведение, чийто произход за съжаление не е ясен, но което заслужава внимание главно с даваните характеристики за Методий и с категоричното определение на народностната му принадлежност[78].

---

[73] Иванов, Й. Български старини, с. 285.

[74] Ангелов, Б. Из старата българска, руска и сръбска литература, II, с. 64.

[75] Ср. Климент Охридски. Събрани съчинения. Т. III, с. 59.

[76] Пак там, с. 54.

[77] Ср. описанието на Прайс у Ангелов, Б. Из старата българска, руска и сръбска литература, II, с. 26, сл.; Повторено в Климент Охридски. Събрани съчинения. Т. III, с. 162 сл.; Петканова, Д. Кирил и Методий в някои легендарни книжовни паметници. — В: Константин-Кирил Философ. Юбилеен сборник по случай 1100-годишнината от смъртта му. С., 1969, с. 79.

[78] През последно време се намери известие, представляващо довод в полза на предположението, че Методий е българин по род. Става дума за една открита от Б. Димитров във Ватиканската библиотека ръкописна хроника на италиански език под наслов „Кога и как маркоманите (моравците) прегърнаха християнската вяра". В нея се разказва накратко за мисията на двамата солунски братя във Великоморавия и Рим, като Кирил се споменава под името Крху, а Методий под името Страхота. Това име е явно славянско, подобно по форма на други славянски имена от средновековната българска антропони-

Едно от често срещаните твърдения в книжовната традиция, свързваща делото на солунските братя с България, е твърдението, че Константин Философ е играл важна роля в покръстването на българския народ. Както изглежда, най-ранен вариант на това твърдение е споменатото известие в „Краткото Кирилово житие" (Успение Кирилово) за неговата християнизаторска дейност сред славянското население в областта на река Брегалница. Тази своя мисия според житиеписеца Кирил осъществил непосредствено след спора си с цариградския патриарх Йоан Граматик, т. е. преди отиването си при хазарите и при княз Ростислав. Съответниятпасаж в житието, описващ станалото, гласи „След това (Кирил) отиде при река Брегалница и намери няколко от славянските племена покръстени. А които пък намери непокръстени, той ги покръсти и обърна в православната вяра. И създаде им букви на славянски език. Тези, които обърна в християнската вяра, бяха 54 000 души[79]. Това известие в „Краткото Кирилово житие" е било нееднократно предмет на разглеждане. Някои изследвачи приемат безусловно неговата достоверност[80], а други изказват съмнения главно поради това, че то липсва в „Панонските легенди" и че противоречи на това, което те ни съобщават във връзка с изнамирането на азбуката от Константин Философ. Независимо от това, дали то отговаря на историческата истина, или не, за нас е важен самият факт на едно подобно виждане за ролята на Кирил за покръстването на български славяни — факт, свидетелстващ за стремежа на съставителя на житието да свърже по най-тесен начин дейността на солунския просветител с българския народ.

Въз основа на посочения пасаж от „Краткото Кирилово житие", както и на други, неизвестни засега източници, е възникнала вероятно добре познатата „Солунска легенда", един от най-интересните книжовни паметници вероятно от времето на византийското владичество[81]. Замисълът на неизвестния съставител на това произведение е да посочи, че главната цел на Кирил е била да разпространи християнската вяра сред българите и да им създаде

мия като Белота, Драгота, Доброта. Страхота се среща често и в чешката антропонимия през средновековната епоха. Името Страхота като име на Методий ни е познато и от една чешка църковна служба от XIV в., издадена от Первольф. Презвольф смята, че това име е буквален превод на славянски от латинското Методий (metus=страх), а преводът според него бил извършен от славянофилски настроения чешки съставител. Обстоятелството обаче, че името Страхота се среща и в новонамерената хроника, чийто автор е вероятно Петър Богдан и който едва ли е познавал чешките източници, прави възможно едно друго предположение, а именно, че и съставителят на чешката служба, и съставителят на тази хроника са имали пред очи един и същи, недостигнал до нас извор, в който Методий е бил познат под това име. Името Страхота е било вероятно негово рождено и светско име, а с името Методий той се е назовал по-късно. Срв. Димитров, Б. Страхота, Честният Методий. — За буквите. Кирило-методиевски вестник, издава Съюзът на българските журналисти, бр. 1. С., 24. V. 1979; Георгиев, В. Страхота. — Литературен фронт, бр. 24, 14. VI. 1970; Павлов, И. Църхо и Страхота. — За буквите, Кирило-методиевски вестник, бр. 2, 8. XII. 1972; Павлов, И. Чешки доказателства за името Страхота — Palaeobulgarica, 1980, кн. 4, с. 68 сл.

[79] Иванов, Й. Български старини, с. 285; Христоматия по старобългарска литература, с. 129.

[80] Особено настойчиво поддържа това становище Е. Георгиев в книгата си Кирил и Методий, истината за създателите на българската и славянска писменост. С., 1969, с. 309 сл.; Напротив, Д. Петканова в Кирил и Методий в някои легендарни книжовни паметници, с. 82 смята този епизод за легендарен. В критичен дух се изказва и И. Тот Константин-Кирил и Методий. с. 64.

[81] Текст у Иванов, Й. Български старини, с. 282 сл. Обстойно изследване на тази творба с обнародване на няколко преписа и Ангелов, Б. Из старата българска, руска и сръбска литература, II, с. 44 сл; Ангелов, Б. За два преписа на Солунската легенда. — В: Кирило-Методиевски студии, I. С., 1984, с. 9 сл.; Мечев, К. Кирил и Методий, исторически извори и литературни паметници, с. 76 сл.

писменост на роден език. За това говори заглавният титул „Слово за Кирил и Философ, как покръсти българите“ (**Слово Кирила Философа како увѣри Боугаре**). Тази своя мисия, твърди житиеписецът, солунският просветител извършил по нареждане на самия бог, който го подканил да отиде при българите и да ги въведе в правата вяра. „Кириле, Кириле, гласи съответният пасаж, иди во обширната земя и сред славянските народи сиреч българите (. . . **и вь іезыки словинскыѥ, се рекше Блъгаре**), защото господ те е определил да ги покръстиш и да им дадеш закон. Ръководен от това небесно указание, Кирил се отправил да търси тази земя и след като бил в Кипър и Крит, се отправил към Солун. Но местният гръцки митрополит Йоан го предупредил да се пази от българите. „О безумни старче, казал му той, българите са човекоядци и ще те изядат.“ Смутен от това съобщение, Кирил останал в Солун, където според по-нататъшния разказ с него се случили разни чудеса и между другото той забравил да говори на гръцки език. А българите научили за неговото пребиваване и дошли пред Солун, за да го вземат със себе си. В продължение на 3 години начело с княз Десимир Моравски и Радивой, княз Преславски, те воювали пред стените на града, като казвали „дайте на човека, когото бог ни е изпратил“. Така и станало. „Българите, завършва разказът, ме взеха с голяма радост и ме заведоха в град Равен на река Брегалница. Аз им създадох 32 букви. Аз ги учех малко, а сами те много постигнаха. Те, казва Господ, ще предадат на бога православната вяра и християнството.“

За това, че „Солунската легенда“ е една изпълнена с анахронизми и измислици книжовна творба, е видно от пръв поглед. В това ни уверява още самият увод, в който образът на Кирил Философ се смесва с образа на християнския проповедник Кирил Кападокийски, живял през VII в. В това ни уверяват още по-подчертано следващите пасажи, пропити с приказни и легендарни образи и епизоди. Имаме пред себе си изобщо произведение, в което се преплитат по причудлив начин историческа истина с авторова фантазия. В това отношение „Солунската легенда“ напомня твърде много на „Апокрифния български летопис“, книжовна творба, възникнала пак по време на византийското владичество. В случая обаче за нас е важен не толкова въпросът за историческата достоверност на казаното в „Легендата“, а самият факт на появата на подобно произведение, създадено с очевидната цел да се подчертае изключителната роля на Кирил за християнизацията на българите и за снабдяването им със собствена азбука. Особено умело си е послужил авторът с типичния за средновековната епоха възглед за провиденциализма, т. е. с твърдението, че бог бди за съдбата на отделни народи и че в случая обект на неговите грижи е българският народ, комуто той е изпратил Константин Философ, за да го въведе в правата вяра и да му даде книги на роден език. Целта е била да се покаже, че солунският просветител стои на страната не на ромеите, а на българите и че това, което е извършил той, му е наредено от небесния повелител. Тъкмо тази увереност била необходима за българския народ в дните на чуждото господство за повишаване на народностното му самочувствие и самосъзнание. В случая „Солунската легенда“ играела същата роля, каквато е имала друга, възникнала по това време книжовна творба, позната под името „Български апокрифен летопис“[82]. Това са творби със своеобразна патриотична насоченост под знака на твърдението, че българите са богоизбран народ, твърдение силно въздействуващо в пропитото с религиозни настроения средновековно общество.

[82] Ср. Ангелов, Д. Общество и обществена мисъл в средновековна България — (IX—XIV в.). С., 1979, с. 260 с.

Възникнало на българска почва, известието, че Кирил е покръстил българите, се среща и в произведения от небългарски произход. Намираме го в тъй нар. „Дуклянски летопис“, съставен през XII в. на славянски език от неизвестен сръбски духовник, но дошъл до нас само в латинския си превод. В тази хроника, твърде компилативна по характер, се изброяват различни събития, свързани с историята на сърби, на българи и на други народи, като между другото в нея е поместен и кратък пасаж за Константин Философ „Мъж пресвет във всичко“ и „най-задълбочено обучен в светото писание“. Споменава се за мисията му в Хазария и за станалия там спор, завършил с покръстването на цялата област в името на Исус Христос. А след това, разказва летописецът, „той (Кирил—б. н.), обърнал в християнството целия български народ (totam gentem Bulgarorum) и по същия начин и те били покръстени във вярата на света Троица[83]. Интересното в това известие на Дуклянския летопис е, че докато в „Краткото Кирилово житие“ като обект на християнизаторската дейност на Константин Философ е посочена само една сравнително ограничена област по река Брегалница с живеещото там население, тук е казано, че солунският просветител обърнал към християнската вяра всички българи.

В същия обобщен вид като покръстител на българите е представен Кирил и в тъй нар. „Моравска легенда“. Това е една доста късно възникнала творба, от края на XIV в., написана на латински език от неизвестен моравски духовник. В основата ѝ лежи главно тъй нар. „Италианска легенда“, както и някои други изворови данни за живота и дейността на Кирил и Методий. В нея се съобщава, че след като Константин Философ бил при хазарите и се върнал в Константинопол, дошла молбата на моравския владетел да му бъдат изпратени проповедници на християнската религия, с което византийският император се съгласил и наредил да отидат там двамата братя. Преди да започне обаче възложената му мисия, Константин, както гласи съответният пасаж, „Тръгнал и отишел първо при българите“ (egressus vero venit ad Bulgaros) и ги обърнал към християнската вяра (convertit ad fidem)[84].

Почти със същите думи е предаден епизод и в тъй нар. „Чешка легенда“, написана в края на XIII в. също на латински език. Там четем, че преди да отиде в Моравия, Кирил „обърнал българите във вярата на благия Исус“[85].

Като „покръстител“ на българите е наречен Константин Философ в някои титулни заглавия на ръкописни и печатни книги. За пример може да бъде отбелязано заглавието на един Часослов, среднобългарски ръкопис от XVI—XVIII в., намиращ се в университетската библиотека в Клуж, където четем **иже в стн ѡца нашего Кирила Философа, крьтеша болгари**[86]. По същия начин е посочена неговата заслуга и в един синаксар в негова памет, съдържащ се в Молдавски сборник от XVIII в. с добавката, че кръстил не само българите, но и славяните (. . . **крьстн н словенн н бльгары**)[87]. Пак като кръстител на славяни и българи е споменат Кирил и в един църковен устав от XV в., намиращ се в Московската синодална библиотека[88]. Повече от десет примера

[83] Ср. Шишић, Ф. Летопис попа Дукљанина. Београд, 1928, с. 300=Латински извори за българската история (ЛИБИ), III, с. 171.

[84] Балан, А. Кирил и Методий, II, с. 203.

[85] Пак там, с. 208.

[86] Ср. Николова, С. Кирило-методиевските традиции във Влахия, Молдава и Трансилвания. — Старобългарска литература, 12. С., 1982, с. 110.

[87] Балан, А. Кирил и Методий, II, с. 46.

[88] Ангелов, Б. Кирил и Методий в старата руска литература (XI—XIV в.)—. Palaeobulgarica, 1980, кн. 4, с. 10.

за това определение на ролята на солунския просветител, произхождащи от ръкописи руска редакция от XV—XVII в., намираме в издадения от Б. Ангелов списък от славянски извори[89]. Налице е изобщо една доста разпространена книжовна традиция, свързваща християнизаторската мисия на Константин Кирил Философ със славянския свят и по-специално — с българския народ.

Едно от най-интересните книжовни произведения, в което става дума за християнизаторската и просветната дейност на Кирил сред българите, е т. нар. „Сказание о преложении книг", влизащо като съставна част в хрониката на руския летописец Нестор, „Повесть временных лет". За това, кога и как е възникнало това „Сказание" и дали то има български или западнославянски произход, все още се спори, по мое мнение доводите му за българския му характер изглеждат по-убедителни[90]. Разгледано в своята цялост, „Сказанието" сочи очевидна връзка с „Панонските легенди", които са главният му първоизвор. Оттам са почерпани данните за молбата на княз Ростислав да му бъдат изпратени учители на славянски език, оттам са сведенията за преводаческата дейност на Кирил и Методий преди заминаването им за Великоморавия, оттам е разказът за съпротивата на триезичниците срещу проповедите на двамата братя и за разрешението на римския папа да бъде позволено на Методий да продължи религиозната и просветната си работа в Панония и Моравия. След това обаче в текста на „Сказанието" намираме интересно отклонение от първоизворите, свеждащо се в съобщението, че след като Методий останал в Моравия, Константин се върнал обратно и отишъл да учи българския народ (. . . **Константин же възвратився въспят и иде учит болгарьскаго языка**)[91]. С други думи, вместо разказа за болестта и смъртта на Кирил в Рим, така както ни е предаден в „Панонската легенда", тук се известява, че той се е отправил към България, за да учи българите. А за по-нататъшната му съдба и за края на живота му в „Сказанието" нищо не се казва. Отклонение в случая има не само в сравнение с „Панонската легенда", но и в сравнение с „Краткото Кирилово житие" в смисъл, че в това житие християнизаторската дейност на Кирил сред българските славяни е поставена преди отиването му във Великоморавия, докато в „Сказанието" тя е поставена с л е д великоморавската мисия — известие, което е в явно противоречие с добре познатите факти за неговата болест и смърт в Рим.

Същото отклонение от „Панонската легенда" намираме и в едно Пролежно Кирилово житие в ръкопис от XIV в., съхраняващ се в Московската синодална библиотека. В него се говори накратко за мисията на солунския просветител при сарацините и хазарите и за отиването му във Великоморавия, където „научил мнозина да вярват в Христа" и разгромил със силата на своето слово един еретик. След това, продължава житиеписецът, Кирил отишъл при българите, проповядвайки Христа (**По семь иде в болгары, проповѣдая Христа**)[92]. А по-късно, със същата цел, както гласи следващият пасаж, той бил и при славяните по градовете край Дунава (. . . **тако же**

---

[89] А н г е л о в, Б. Славянски извори за Кирил и Методий, с. 200, 202, 203, 204, 207, 209, 213.

[90] Ср. М е ч е в, К. За произхода на староруския летописен разказ „Сказание о преложении книг" — Ист. пр., 1974, кн. 2, с. 88; Ср. К а й м а к а м о в а. И. Старобългарската летописна традиция в „Повесть временных лет". — В: Българско средновековие, българо-съветски сборник в чест на проф. И. Д у й ч е в, С., 1980, с. 212 сл.

[91] Повесть временных лет, с. 22.

[92] Б а л а н, А. Кирил и Методий, II, с. 35.

и въ словѣны прошедь вса грады наоучи Христовѣи вѣрѣ и по Дунаю)[93]. Прочее и тук, както в „Сказание о преложении книг", разказът в „Панонската легенда" за отиването на Кирил в Рим и за последвалата негова смърт е подменен с известието, че той се върнал в България, за да проповядва християнската религия сред тамошното население и при това с добавката, че същата мисия той осъществил и сред славяните в областта на река Дунав.

Наред с така посочените податки от различни по време и произход източници, изтъкващи ролята на Константин Кирил Философ като покръстител на българите в книжовната традиция, се среща макар и по-рядко и твърдението, че важен дял в християнизацията на българския народ е имал брат му Методий. Известие в такъв смисъл можем да открием в „Пространното Климентово житие", когато се разказва как Методий просвещавал с проповедите си не само Ростислав и Коцел, но и българския владетел Борис и как успял да го направи „свое духовно чедо". Под това определение трябва да се подразбира, че той е станал негов кръстник, т. е. че лично го е въвел в християнската религия. Съответният пасаж гласи: „Освен това великият Методий дарявал тогава непрекъснато с благоденията на словото си и българския княз Борис, който живял по времето на византийския император Михаил III и когото по-рано бил направил свое духовно чедо и го бил привлякъл чрез прекрасния си във всичко език[94].

За ролята на Методий в разпространяване на християнството в България става дума и в „Краткото Климентово житие" на Димитър Хоматиян. За разлика от „Пространното житие", където той е посочен като покръстител само на княз Борис, тук му е приписана заслугата, че на него се дължи възприемането и утвърждаването на християнската религия от всички българи. На това указва дадената му от Хоматиян характеристика, че Методий бил „известният учител на мизийския народ на благочестие и православна вяра"[95]. Същевременно, както личи от един друг пасаж в „Краткото житие", византийският писател смята, че Методий е имал важен дял и в организирането на църковния институт сред покръстения народ и че той е бил поставен от римския папа Адриан за архиепископ не само на Моравия, но и на България (. . . Μεθόδιος δὲ Μοράβου καὶ Βουλγαρίας ἀρχιεπίσκοπος)[96].

За ролята на Методий в християнизацията на българите намираме едно любопитно известие в една служба в негова памет, поместена в тъй нар. „Раванички летопис", издаден от сръбския учен П. К. Срећковић. Става дума за титулния наслов, в който той е назован с думите „епископ моравски, учител руски и славянски просветител със светото кръщение за българи и хазари и власи (Мефодїа епископа моравскагѡ учителя русскагѡ и болгаре и козаре и влахѣ просвѣщевши свѧтымь кръщенїем)[97]. Следват подробности за живота и дейността му, представляващи своеобразна редакция на „Про-

[93] Пак там. Както изглежда, въз основа на това „Проложно житие" е възникнал един по-късен вариант за живота и дейността на Кирил. Става дума за един текст в памет на солунския светец, руска редакция, в ръкопис от XVII в. Там се казва, че след като Кирил разгромил еретика „по семъ прнїде в Болгары и в Словане и по Дѹнаю також навчи вѣровати во Христа по апостоле Павле"; Балан, А. Кирил и Методий II, с. 48; По въпроса за разгрома на еретика, именуван Замбрна (в други преписи Замбрне), ср. Петканова, Д. Кирил и Методий в някои легендарни книжовни паметници, с. 83. Става дума за един доста неясен пасаж, който може да търпи различни тълкувания.

[94] Милев, А. Гръцките жития на Климент Охридски, 88—89.

[95] Пак там, с. 175.

[96] Пак там, 176—177.

[97] Ср. съответния пасаж у Ангелов, Б. Из старата българска, руска и сръбска литература, II, с. 26.

странното му житие". Според сполучливото определение на Б. Ангелов това е редакция, „съобразена с по-късни културно-обществени условия в живота на балканските народи"[98]. За нас в случая е важен фактът колко дълго продължавало да намира в книжовната традиция твърдението, че Методий е покръстил българите и при това в литературен паметник не от български, а от сръбски произход. Очевидно това твърдение е било пуснало трайни корени и се е предавало чрез книжовните творби от поколение на поколение[99].

Обобщавайки в заключение казаното досега, би трябвало още веднъж да се подчертае, че делото на Кирил и Методий и техните ученици се разгръща през един от най-сложните и динамични периоди от историята на славяните. Това е време на все още твърде осезаемо присъствие на славянството като реално съществуващ макроетнос със специфични, обединяващи го белези, намерили израз в съответна терминология и съответно самосъзнание. Същевременно това е време на отчетливо обособили се вече славянски микроетноси, т. е. на отделни славянски народности в границите на собствени държави, със своя социално-икономическа структура, със свой език, със свое политическо и народностно самосъзнание. Налице е изобщо, ако така можем да се изразим, едно своеобразно съчетание на единство и цялост с многообразие и разчленение на славянския свят през разглеждания период. И това именно определя двойното измерение, под което се е развивало и осъществявало делото на Кирил и Методий — от една страна, като дело общославянско, и, от друга — като дело, имащо отношение към отделни славянски народи.

От приведените във втората част на статията свидетелства, извлечени от различни по вид и време литературни паметници, проличава наличието на многовековна книжовна традиция, свързваща солунските братя особено силно с България. Кирил и Методий са наричани „учители" на българите,

[98] Пак там.

[99] В основата на представата, че Методий е имал дял в християнизацията на българския народ, лежи несъмнено отбелязаното вече обстоятелство, че делото на солунските просветители е било особено силно свързано с България и че близо до ума е било да се приеме, че наред с Константин-Кирил Философ не по-малко съществено е било участието и на неговия брат в този така важен за целия български народ църковно-религиозен акт. При това в случая е станало едно любопитно смесване на личността на Методий с личността на един византийски монах, носещ същото име и изиграл според византийските летописци важна роля за решението на княз Борис да приеме християнството. Този Методий, както се разказва в хрониката на „Продължителите на Теофан" (IX в.), бил византийски монах, живописец, когото Борис извикал в своя дворец и му наредил да нарисува картина, която да предизвиква уплаха и удивление сред зрителите. Изпълнявайки поръчката, Методий изобразил сцената на Второто Пришествие и на Страшния божисъд, след което Борис, обхванат от страх пред бога, „приел божественото кръщение" (ГИБИ V, с. 117). Същият епизод е повторен в хрониката на Симеон Логотет от X в. (Ср. ГИБИ V, с. 175) и на Йоан Скилица от XI в. (Ср. ГИБИ VI, с. 237 сл.). Възможно е това смесване на двамата „Методиевци" да е налице още в „Пространното Климентово житие" на Теофилакт Охридски, за което загатва изразът, че Методий бил направил Борис „свое духовно чедо". Съвсем определено е смесена личността на солунския просветител Методий с личността на живописеца и монаха Методий в труда на известния италиански историограф Йосиф Симоний Асеманий Kalendaria ecclesiae universae, обнародван между 1750—1755 г. Асемений стига до извода, че става дума за едно и също лице, което от своя страна го води до заключението, че Кирил и Методий са имали важен дял в посръстването на българите. (Ср. Кискинова, М. Ст. Йосиф Симоний Асеманий и неговия труд Kalendaria ecclesiae universae като извор за българска история (до X в.), автореферат, 1984, с. 12 сл. Смесване на двамата Методиевци има и в „История славянобългарская" на Отец Пайсий, където е поместен епизод за покръстването на Борис, впечатлен от картината на „Страшния съд". Ср. Панайотова, Н. Д. Легендата за покръстването на българите от Кирил и Методий във възрожденската литература (Константин-Кирил Философ — Constantin-Cyrille Philosophe. C., 1981, с. 54 сл.).

сочи се, че са превели църковните книги за мисията си във Великоморавия на български език, че създадената от тях азбука е за българите, че самите са българи по род, че са играли решаваща роля в покръстването на българския народ. Изобщо, наред с характеристиката им на общославянски просветители, с която са познати в съзнанието на десетки и стотици поколения, те ни се представят, както личи от събрания материал, неедкократно и в подчертана българска светлина. Показателно е при това, че твърдения в такъв смисъл се срещат не само в български, домашни паметници, но и в паметници от друг произход (сръбски, византийски, моравски, руски).

Създаването и разпространяването на тази книжовна традиция не е, разбира се, случайно явление. Тя се дължи на това, че делото на Кирил и Методий и на техните ученици е било действително свързано най-пряко и трайно с България и че там именно то е намерило най-благоприятни условия за пълното си осъществяване. В такъв смисъл представянето им в б ъ л г а р с к и облик се явява в основни линии плод не на субективни виждания, а е израз на историческата истина, намерила съответно отражение в литературните паметници. Това се отнася до основното и най-важно твърдение, а именно, че в резултат на преводаческата и книжовна дейност на солунските братя не друг славянски език, а старобългарският бил този, който получил качеството на език богослужебен и литературен — твърдение, водещо до извода, че по същество Кирил и Методий са първосъздателите не изобщо на славянска, а на българска книга. Подобни констатации, както видяхме, са залегнали в книжовната традиция не само от български, но и от друг произход (сръбски и византийски). Това са констатации, отговарящи на историческите факти, те са, така да се каже, тяхно точно словесно покритие. В такъв смисъл може да ги смятаме за изворови данни с безспорна стойност.

Като втори съществен момент в книжовната традиция, свързваща делото на солунските братя с България, заслужават отбелязване посочванията, че Кирил е по род българин, че е български философ, както и известието, че преди отиването си във Великоморавия покръстил български славяни в областта на река Брегалница. Интерес предизвикват сведенията за народностната принадлежност на Методий, подкрепени с новонамерени данни за славянското му име. Привличат внимание съобщенията на византийски източници, че Методий е вършил просветна дейност не само в Моравия и Панония, но и в България, че е бил „учител" на българския народ, както го нарича Димитър Хоматиян в „Краткото Климентово житие". Това са несъмнено важни, заслужаващи отбелязване податки, независимо от това, че липсват в смятания засега за най-ранен и основен източник за живота и дейността на двамата братя — „Панонските легенди". В случая книжовната традиция, макар и по-късна, не е за пренебрегване, още повече, че е не само от български, но и от чужд произход.

Наред с безспорно точните и с предполагаемо точните свидетелства, свързващи делото на Кирил и Методий с България, можем да открием в разгледаната от нас книжнина и наличието на недостоверни и дори легендарни елементи, какъвто е случаят с някои от епизодите в „Солунската легенда". От такъв род е известието, че Кирил след мисията си във Великоморавия се отправил към България, че той е този, който е покръстил българите. От такъв род е и известието, че покръстването е дело на Методий. Корените на тази прекомерна „българизация" лежат по мое мнение в периода на византийското владичество, когато спомените за делото на двамата братя са били вече сравнително по-бледи и е било възможно да се допуснат фактически грешки. Същевременно тук трябва да търсим и един друг за-

служаващ внимание момент, а именно стремежът на покорения български народ да представи във възможната най-близка до себе си светлина образите на солунските просветители, да ги обрисува като свети люде, мислели и действували изключително в негова полза. Особено характерно е, че в случая се постави на преден план въпроса за „християнизацията", т. е. за един изключително важен в представите на средновековния човек религиозен акт, с който съгласно църковното учение всеки народ встъпвал в своята истинска, пълноценна история, откриваща му пътя към духовно усъвършенствуване и възвисяване. Затова именно Кирил и Методий са били представяни като покръстители на българите, дали им не само азбука и книга, но и християнската вяра. И това твърдение е намерило почва за разпространение не само в паметници от български, но и от сръбски, моравски и чешки произход, както се видя от посочените примери.

Легендарните елементи, свързани с живота и дейността на Кирил и Методий, както правилно отбелязва Д. Петканова в своята статия, посветена на тази тема, стават с течение на времето все по-чести, тъй като „преписите на старите паметници са малобройни, недостъпни за всекиго или пък достигат до новите поколения в преправки и съкращения"[100]. И все пак, както пролича от изложения изворов материал, не можем и не бива да смятаме тези недостоверни елементи, в чиято основа лежи било непознаване на фактите, било съзнателен подтик от религиозно и патриотично естество, плод на конкретна обстановка, за решаващи и определящи. Решаващо и определящо е това, че делото на Кирил и Методий и по обективната си същина и по историческите си последици е имало най-силна и най-трайна връзка с България и че българската държава е била мястото, където идеите на двамата братя са получили възможност за пълното си осъществяване. Този именно факт, посочван неедноократно в научната литература, е намерил отражение в една многовековна книжовна традиция, и то не само от български, но и от чужд произход. Това е традиция не случайна, а отговаряща на една обективна историческа действителност, свързала здраво делото на солунските просветители с България и българите. С тази традиция, предавана от поколение на поколение, българският народ е живял в продължение на столетия. С нея навлязъл в периода на своето Възраждане чрез „История славяноболгарская" на стец Паисий, за да я продължи, съхрани и запази до наши дни. Кирил и Методий са били и продължават да бъдат в съзнанието на българския народ не само велики общославянски просветители, но и негови собствени, български просветители, поставили началото на бележит подем в развитието на духовната му култура и на народностното му самоутвърждаване.

---

[100] Петканова, Д. Кирил и Методий в някои книжовни паметници. — В: Константин-Кирил Философ. Юбилеен сборник по случай 1100-годишнината от смъртта му. С., 1969, с. 85.